

Lantos Adriána

„ÍRÁS” ÉS VIZUÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ AZ ŐSI PERUBAN

A bab-harcosok támadását ábrázoló edény, moche kultúra (The Art Institute of Chicago)

Futókat ábrázoló edény, moche kultúra (The Metropolitan Museum of Art, New York)

Portrédény, moche kultúra (Ethnologisches Museum Berlin)

Futót ábrázoló fülédész, moche kultúra (The Metropolitan Museum of Art, New York)

Az írás az emberiség történetének az egyik legfontosabb és legnagyobb hatású vívmánya. Mérföldkő, amelynek segítségével lehetővé vált az információ tartós, időtálló rögzítése, az ismeretek és tapasztalatok átadása. A múlt eseményeinek megörökítése, a mítoszok, gondolatok, szabályok közvetítése a jelen és a jövő számára lehetővé teszi, hogy a kultúra, a tudomány és az ipar gazdagodjék és fejlődjék. A modern ember felfogása szerint egy népcsoport fejlettségének fokmérője az, hogy rendelkezett-e avagy sem írásnak tekinthető, grafikus jelekből álló jelrendszerrel.

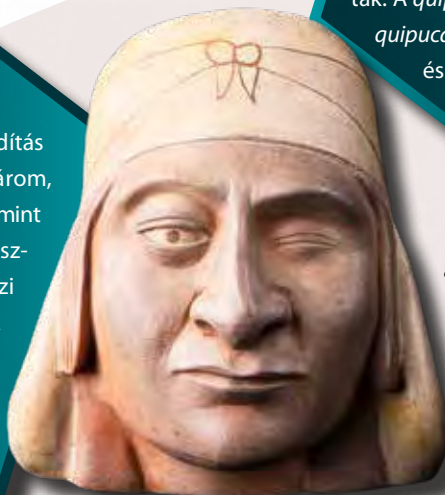
Ha feltesszük a kérdést: rendelkeztek-e az ősi andoki kultúrák írásbeliséggel, akkor a válasz valószínűleg a nem lesz. Mégis, amikor a spanyol hódítók 1532-ben megérkeztek a mai Peru területére, egy magasan szervezett állammal találták magukat szemben.

Az
ősi

Peru történetét a

régészek öt korszakra osztották. A leletek alapján az agyagművészet korai időszaka és a spanyol hódítás között eltelt időt (Kr. e. 900 – Kr. u. 1532) három, régészeti értelemben vett „horizontra”, valamint két közbülső, átmeneti időszakra lehet osztani. A horizontok egy nagyobb földrajzi terület, ez esetben a Középső-Andok viszonylagos politikai és gazdasági egységesülését jelzik, az átmeneti korszakok viszont kisebb, helyi kultúrákra történő szétesést.

Portrédény, moche kultúra (Proyecto Huaca de la Luna – Museo Huacas del Valle de Moche)

A *quipu* (a szó kecsua nyelven ’csomót’ jelent) egy gyapjú vagy pamutszálakból sodort, különféle vastagságú és színű zsinetekből, csomókkal ellátott információtárolási, úgynevezett mnemoteknikai rendszer, amelyet egyes kutatók véleménye szerint nyilvántartási és adóösszeírási célokra használtak. A *quipuk*at magas rangú specialisták, az ún. *quipucamayocok* (kipukamajok) készítették, és sajnos a mai napig nem sikerült megfejteni a kódolás rendszerét.

57

a birodalom legkülönbébb pontjaira.

Az inkák a *quipu* segítségével képesek voltak tízes számrendszerben számadatokat, és egyes feltételezések szerint akár szóveges információt is rögzíteni.

Bár a kommunikációt és az adatközlést szolgálta, a nyelvészeti felfogás szerint a zsinetek és csomók bonyolult együttese mégsem tekinthető valódi írásrendszernek, mert a *quipu* „jelei” nem feleltethetők meg a *quechua* (kecsua) nyelv hangjainak.

Az Inka Birodalom 2.500.000 km²-en, észak–déli irányban 4.240 km hosszan húzódott, a legváltozatosabb domborzati tényezők, a sivatagos part menti sáv, az Andok több ezer méter magas hegyei és az Amazonas őserdővel borított területei között. Vajon hogyan volt képes az inka uralkodói elit mindössze száz év alatt, 1438 és 1532 között ilyen mértékben kiterjeszteni és fenntartani ezt a központosított birodalmat anélkül, hogy az adminisztráció és a belső kommunikáció elősegítése érdekében írásban tudták volna rögzíteni az adatokat? A birodalmat mintegy 23.000 km-es útvonalhálózat szötte át, és bár az inkák nem ismerték a kereket, és csupán teherhordásra alkalmas állataik (vikunya, alpaka és láma) révén tudtak közlekedni és szállítani, az információátadás és az üzenetközvetítés mégis gördülékenyen és gyorsan történt. Az uralkodó szolgálatában álltak az úgynevezett *chasquik* (császquik), vagyis olyan jó fizikumú, fiatal futók, akik nagy sebességgel juttatták el az általában tömör, néhány szavas üzeneteket az egyik postaállomástól a következőig. A *chasquik* az összetettebb, adminisztratív célú üzeneteket úgynevezett *quipukon* (kipu – másnéven csomóírás vagy zsinegírás) vitték el

A 20. század során a perui régészet leletanyagának bővülése és szisztematikus rendszerezése, tanulmányozása kapcsán felmerült, hogy létezhetett akár a gondolatok maradandó rögzítésére szolgáló másik jelrendszer is a spanyol hódítást megelőző időkben. Az egyik elméletet Victoria de la Jara perui régész vetette fel 1970-ben.

Szerinte az inka uralkodói osztály számára készített szöttesek geometrikus mintázatai piktografikus írásjeleként (azaz képekből és szimbólumokból álló írásként) a viselőjükre vonatkozó információt hordozhattak. Az elméletét látszott igazolni az is, hogy a régi kecsua nyelvben létezett egy szó (*quellcascappacha*), amely szó szerinti fordításban „írással ellátott öltözetet” jelentett. Ezek a geometrikus mintázatok, az úgynevezett *tocapuk* más tárgyakon, így pl. edényeken is előfordulnak. A *tocapukkal* díszített szöttesek már az inkákat

Moche harcost ábrázoló edény, moche kultúra (The British Museum)

Futó alakok száz-lábúval és sasszárnyakkal (Donna McClelland rajza a The Cleveland Museum of Art egyik moche kerámiájának ábrázolása alapján)

58

megelőző korokban is léteztek: így a korai horizontban, tehát Kr. e. 700 és Kr. u. 200 között Peru délnyugati partvidékén kialakult Paracas-kultúra kifinomult textíliái is már hasonló motívumkinccsel bírtak. Az inkák minden bizonyosan ennek az ősi tradíciónak a folytatói voltak.

Rafael Larco Hoyle perui régész-történész viszont az inkákat több mint egy évezreddel megelőző moche kultúra tárgyi emlékeinek, ezek között is elsősorban a sírmellékletekként előkerült kerámiaedényeknek a tanulmányozása során vázolt fel egy figyelemreméltó, ám a mai napig erősen vitatott elméletet, miszerint a mochicák rendelkeztek egy sajátos, ideografikus írással.

A moche kultúra a korai átmeneti periódusban, Kr. u. 100 és 750 között virágzott a mai Peru északi, sivatagos partvidékének folyóvölgyeiben, egy mintegy 500 km-es észak–déli kiterjedésű területen. A kultúra a nevét az egyik központi fekvésű folyóvölgye után kapta. A terület lakóit ugyanakkor mochicának nevezték el, a területen a 16. században beszélt *muchik* (mucsik) nyelv után.

A mochica harcos nép volt, amely egy vallási-katonai elit irányítása alatt állt. Noha a megélhetésük a mezőgazdaságon alapult, mégis a fonástól az aranyművességig számos kézművészetben is igen magas szintig jutottak el. A legkiemelkedőbb teljesítményük mindazonal-

tal a kerámiaakészítésben mutatkozott meg: az általában rituális célokat szolgáló edények és korsók változatosan és élénk vizuális kifejezőerővel tanúskodnak a mochicák hétköznapi életéről, vallási képzetéről és világnézetéről. Egyedinek mondhatók a megdöbbentő realizmussal elkészített szoborszerű portréedényeik is, amelyek nemcsak egyéni vonásokat, de arckifejezéseket is megörökí-

Futó alak erszénnyel a kezében (Donna McClelland rajza a The Cleveland Museum of Art egyik moche kerámiájának ábrázolása alapján)

tettek, és lényegében az uralkodó elit tagjait megjelenítő, élethű képmások benyomását keltik.

Jelentős tárgyegyüttest alkotnak a krém alapon vörösbarna színnel, finom vonalú

A mára kihalt muchik vagy másnéven yunga (junga) nyelv a mochica-puruhá nyelvcsalád tagja, amely nincsen rokonságban a Peruban ma is beszélt, a spanyol mellett hivatalosan elismert két legjelentősebb őshonos nyelvvel, a kecsuával és az ajmarával.

Peru egyik legjelentősebb régészeti lelete volt a moche kultúrához tartozó „Sipán urának” 1987-ben feltárt, kivételesen gazdag sírja. A 35–45 év körüli férfi feltehetőleg uralkodó lehetett, akit négy férfi, három nő, egy gyermek kíséretében, mintegy 600 sírmelléklettel, köztük számos aranytárggyal és ékszerrel helyeztek egykoron végső nyugalomra.

A babjövendőmondás szertartása (Donna McClelland rajza az Art Institute of Chicago egyik moche kerámiájának ábrázolása alapján)

Futó alakok (Donna McClelland rajza a The Cleveland Museum of Art egyik moche kerámiájának ábrázolása alapján)

kontúrral megrajzolt figurákkal díszített edények, amelyek bepillantást engednek a moche ikonográfia összetett rendszerébe. Az ábrázolásokon megjelenített alakok a társadalom legkülönbébb szereplői, akik az interakcióikkal a közösség életéről, szokásrendszeréről vallanak. Többek között láthatunk szertartásokat, áldozati rítusokat, temetkezéseket, vadászatot, harcosokat csata közben, és nagyon sokszor feltűnnek futó férfiak is az edényeken. Rafael Larco Hoyle kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy ezek az alakok valójában a *chasquik*hoz hasonló hírnökök lehetnek, akik egymást követve, nagy sebességgel haladnak a legkülönbébb domborzatú terepeken. A mochica művészek a figurákhoz esetenként szimbolikus állati jellegeket is társítottak: madárszárnyakat kaptak, hogy szinte repüljenek, vagy a hátukból százlábúak törtek elő, ezzel is jelezvén, hogy számtalan lábuk kell ahhoz összehangoltan mozognia, hogy az üzenet célba érjen. Az alakok a kezükben kis méretű bőrszényt tartanak (az ásatásokon elő is kerültek ezekhez hasonló, cserzett lámabőrökből készített tarsolyok), amelyben Larco Hoyle feltételezése szerint az üzenet rögzítésére szolgáló tárgyakat, feltehetően babszemeket tároltak.

A pik-tografikus, avagy képírás olyan grafémákat (egy nyelv írásrendszerének legkisebb és szétválaszthatatlan eleme) használ, amelyek a környező világ vizuális (képi) megjelenítései, és nagymértékben hasonlítanak az általuk megjelenítettekhez. Az ideografikus, más néven fogalomírás jelei ezzel szemben az egyes tárgyakat vagy élőlényeket nem közvetlenül, hanem elvont összefüggések és fogalmak alapján ábrázolja.

E babszemeket a morfológiájuk alapján a kutatók a *pallaral* (ejtsd: palyar, latinul *Phaseolus lunatus*, magyarul limabab vagy holdbab) azonosították, amely évezredek óta a perui partvidék élelmiszere az egyik legfontosabb terménye. A *pallar* különlegessége az, hogy a külső héja teljesen sima, és sok esetben fekete-fehér foltos mintázatot ölt. A babszemek a mochica edények gyakori díszítőelemei, s nemcsak a futás közben ábrázolt figurák körül tűnnek fel, de vallási és háborús kontextusban is megjelennek (akár harcosnak öltözött, antropomorf babszemek formájában is). Az ábrázolásokon a babszemeket természetesen és véletlenszerűen kialakult fekete-fehér foltok és mesterségesen bemetszett, illetve festett formák díszítik. Larco Hoyle összeállított egy regisztert a rendelkezésére álló moche edények ábrázolásairól, és arra a megállapításra jutott, hogy a mochicák számára a babszemek egyfajta mnemotechnikai szereppel bírtak: fogalmakat, gondolatokat tudtak rögzíteni velük, tehát ideografikus írásrendszert alkottak. A babszemeken tárolt információk megfejtése és értelmezése viszont csak a privilegizált/beavatott személyek számára volt lehetséges.

Babszem-harcosok (Donna McClelland rajza a Birmingham Museum and Art Gallery egyik moche kerámiájának ábrázolása alapján)

Tocapukkal díszített inka tunika
(Dumbarton Oaks Library, Washington)

Bár Larco Hoyle elmélete kreatív és gondolatébresztő volt sokak számára, a moche kultúrával foglalkozó kutatók jelentős része nem fogadta azt el. Egyesek úgy vélekedtek, hogy a futóknak tartott, egymást követő alakok valójában táncosok, akik egy szertartás során rituális táncot lejtenek, mások úgy tartották, hogy egy, a termékenységgel összefüggő rituális versenyfutás résztvevői (hasonló azokhoz, amelyeket a krónikások szerint az inkák még a gyarmati időkben is rendeztek). Ugyanakkor egyes elméletek szerint a mochicák a mintás babszemeket jóslásra, és áldozati ajándékként is használhatták a termékenységi rítusok során. A vallási specialisták a babszemek segítségével meg tudták mondani, hogy mikorra várható, és mennyire lesz gazdag a termés. Ha a jóslat nem ígért bőséges termést, a babszemekkel rituális játékot játszottak, amelynek a célja az volt, hogy elősegítse a termények érését. A vallási vezetők akkor is a

„Sipán urának” sírja,
moche kultúra
(fotó: ANDINA/Difusión)

Límababok
(*Phaseolus lunatus*)

babszemekhez fordultak, amikor a politikai cselekedeteik szentesítéséhez az istenek hozzájárulását kérték, és akkor is, ha csak arra voltak kíváncsiak, milyen időjárás várható. (Az ún. El Niño éghajlati jelenség ugyanis bizonyos időközönként szélsőséges klimatikus viszonyokat idézett elő: túlzott szárazságot, erdőtüzeket vagy heves esőzéseket és árvizeket, szélviharokat okozott.)

Mindezekből látható, hogy a mochica mesterek összetett és narratív igénnyel megfestett ábrázolásai nem pusztán rituális, illetve esztétikai és dekorációs céllal készültek, valójában egy bonyolult kommunikációs rendszert alkottak, amely a vizuális eszközök segítségével sűrítette és közvetítette mindazt, amit a készítőjük el szeretett volna mondani az őt körbevevő világról. Szigorúan vett nyelvészeti értelemben a mochicák tehát nem rendelkeztek írással, de szimbólumok által mindent rögzíteni tudtak, ami számukra fontos volt.

